

ЛОБКО Н.В.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МЕТРИЧНИХ КНИГ ЦЕРКОВ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ГЕНЕАЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В статті розглядаються приклади нетипових записів в метричних книгах церков, а також особливості ведення та зберігання метричних книг.

В останні роки популярність генеалогічних досліджень у нашій країні та в усьому світі надзвичайно зросла. Багато людей почали шукати свої раніше загублені корені, реконструювати власні родоводи, вивчати історію сімей.

На сьогоднішній день джерельна база генеалогічних досліджень є досить широкою та різноманітною за своїм складом. Важливим джерелом для генеалогічного пошуку є метричні книги - книги записів про хрещення (народження), вінчання (шлюб), поховання (смерті) конкретних осіб за встановленою формою. Вони заповнювалися тим священиком, який хрестив, вінчав, відспівував прихожан свого храму. Перші спроби метричної реєстрації людності на території України були зроблені вже в XVII ст. [1].

Практика проведення генеалогічних досліджень свідчить, що саме метричні книги є головними джерелами генеалогічної інформації і за їх допомогою можна реконструювати родоводи усіх верств населення [2].

В даній статті основна увага буде приділена аналізу саме тих записів в метричних книгах, які є нетиповими, а також особливостям ведення, зберігання метричних книг.

Розглянемо записи, які не є типовими, але часто зустрічаються в метричних книгах православних церков, підпорядкованих Московському патріархату. Дитину, народжену поза шлюбом, називали незаконнонародженою. У метричному записі про її народження священик повинен був зазначити “незаконнонароджений” чи “незаконнонароджена”, а до графі про батьків записати відомості про матір за таким зразком: “Села Лозового крестьянка крытая (покрытая) девка Дария Василиева дочь Биленкова, православного исповедания”. Деякі священики у випадках народження позашлюбної дитини вважали за необхідне записувати все, що їм відомо про матір. Наведемо декілька прикладів таких записів. “Слободы Павловки помещиков Райковичей крестьянка Карпа Буракова дочь Мария, в замужестве Гавришева”; “Сумская казенная крестьянка (замужняя, бросившая мужа) Елена Илларионова дочь Германова, муж ея Стефан Николаевич Герман, православные”. Слід зазначити, що в записах про шлюб та смерть незаконнонароджених священики завжди повинні були це вказувати. Показовим є наступний запис про шлюб, зроблений священиком Спасо-Преображенського собору м.Суми 25 травня 1886 р., в якому обоє молодят - незаконнонароджені. У графі про нареченого вказано: “Уволенный в запас армии рядовой Архип, незаконнорожденный, Данильченко, православный, первым браком”; про наречену - “Хутора Пришиба казенная крестьянка Наталия, незаконнорожденная, по крестному отцу Косьмина Ганвась, а по матери Сильченкова, православная, первым браком” [3].

Досить складно реконструювати родовід людини якщо відомо, що вона народилася поза шлюбом. По-перше, такий метричний запис важко знайти, адже в багатьох випадках, вірогідно, боячись людського осуду, народжували і хрестили дитину

в іншому населеному пункті. По-друге, незаконнонародженим, як свідчить вищенаведений приклад, давали прізвище матері або хрещеного батька, по батькові нерідко записували ім'я хрещеного. Деякі священики в метриці під іменем незаконнонародженого самі писали прізвище та по батькові дитини, як правило, за таким зразком: *“Іван Іванович Іванов”, “Петро Петрович Петров”, “Трохим Трохимович Трохимів”, “Наталія Семенівна Семенова”*. Таким чином, у зв'язку з тим, що прізвище батька позашлюбної дитини невідоме, дослідити її родовід по батьківській лінії немає можливості. Але іноді в метриках зустрічаються записи про встановлення батьківства або про всиновлення. Проілюструємо це декількома прикладами. Так, 26 грудня 1885 р. в метричній книзі Спасо-Преображенського собору м. Суми за 1885 р. був зроблений запис про народження в *“Курской губернии Тимского уезда Двоелученской волости бывшей дворовой девицы Веры Дмитриевны дочери Витчинкина, православной”* незаконнонародженого Василя. Пізніше, зліва на полях, є запис такого змісту: *“Определением Сумского окружного суда 21 мая 1891 г. означенного незаконнорожденного Василия узаконить сыном надворного советника Сергея Васильевича и жены его Веры Дмитриевны Милен. Настоящая отметка сделана в силу Указа Харьковской Духовной консистории от 17 июля 1891г. №5534. Помощник благочинного священник Стобровский”* [4]. Факт усиновлення, як і незаконнонародженості, потрібно було зазначити і в записах про шлюб. У цьому випадку священик писав: *“Харьковского второй гильдии купца дочь девица Мария Михайловна, по усыновлению Яковлевна Лысанова”* [5].

По-іншому велися записи про встановлення батьківства, зроблені в радянський час. Наприклад, у метричному записі про народження в 1915 р. незаконнонародженої Наталії Семенівни Семенової, мати якої була *“крестьянка Беловодской волости деревни Водолаг девица внебрачная Андропова дочь”*, ліворуч на полях червоною пастою написано: *“Вписано батька на підставі повідомлення міськради 11/X-29 р. під г. 19.15.7. Архіваріус Підпис”*. На підставі цього в самому метричному записі зроблено виправлення. Червоною пастою перекреслено *“Сименовна Сименова”* і написано Наталія Тимофіївна Цибенко, батько Тимофій Тимофійович Цибенко. Праворуч в останній графі є помітка: *“Записал с паспорта Беловодской волости за №304”* [6]. Звичайно, ми не можемо стверджувати, що вказані в записах батьки є рідними. Але зазначена інформація дає можливість для пошуку нової інформації про представників роду.

Практично неможливо дослідити родовід людини, від якої або від когось з її предків відмовилася мати. Таких дітей у метриках записували підкидьками і вказували тільки дату хрещення. Цей запис мав такий вигляд: *“Параскева - 17 марта 1900 г. - подкидыш, подкинутый по извещению Конотопского полицейского надзирателя от 16 марта 1900 г. в коридоре дома Ковшара - девочка не известно кому принадлежащая, ребенок около двух недель, отданный на воспитание Марии Степановне Лукьянковой”* [7]. Слід зазначити, що в метриці про шлюб священик, як і в випадках з незаконнонародженими, обов'язково повинен був вказати на цей факт з життя людини. *“Подброшенная ребенком купцу Якову Ивановичу сыну Пискунову и при Святом крещении наречена Любовью, православная, первым браком”* [8] - читаємо в метричній книзі.

Зустрічаються в метричних книгах церков і записи про хрещення дітей, народжених у в'язниці. У цьому випадку в графу про батьків записували: *“Содержащаяся в Сумском тюремном замке за безписьменность, называющая себя*

Ефросиниею Семеоной дочерью Желтковой, православная". Незважаючи на такі нетипові умови народження, у цієї дитини також були хрещені батьки. Це *"арестант того же замка Черниговской губернии Новгород-Сиверского уезда местечка Средней Буды мещанин Даниил Михайлов сын Рябцев и арестантка сумская мещанка Параскева Павлова дочь Паукова"* [9].

Ускладнює проведення генеалогічного дослідження і факт зміни предками віросповідання. У багатьох випадках обряд приєднання до православної церкви (через хрещення євреїв, магометанців чи через миропомазання (римо-католики, лютерани, розкольники) відбувався не в тому населеному пункті, де мешкали представники роду. Якщо приєднувалося до церкви єврейське подружжя, то разом з ними хрестили і дітей молодше семи років. У випадку приєднання одного з батьків, з чоловіком одночасно хрестили всіх синів, а з дружиною - усіх дочок. Дорослі для зміни віросповідання повинні були надати відомості про батьків, місце і дату їх народження, від одруженого чоловіка вимагалася інформація про місцезнаходження дружини, дітей, їх віросповідання [10]. У таких випадках священник подавав рапорт в консисторію, звідки приходив дозвіл на хрещення. У записках про зміну віросповідання потрібно було вказувати ім'я (до і після хрещення), прізвище, по батькові, вік або дату народження, місце проживання, стан *"новопосвященного"*, на честь якого святого він отримав нове ім'я. Наприклад, у частині *"О родившихся"* метричної книги Свято-Преображенського собору м.Суми 10 лютого 1902 р. зроблено запис: *"Во исполнение резолюции Его Высокопреосвященства Флавиана, архиепископа Харьковского и Ахтырского, от 14 января 1902 г. за №344, просвещен святым крещением города Чернигова мещанин Борис Михелев сын Шнеер, еврейского закона, 19 лет 1-го месяца и 23-х дней (родился 18 декабря 1882 года, и наречен при Святом крещении Борисом в честь святого мученика князя Бориса, празднуемого церковью 24 июля. Восприемники - Херсонской губернии Елисаветградский мещанин Александр Генрихов сын Кисяч и саратовская мещанка Анна Алексеевна дочь Нельдехен"*. Слід зазначити, що факт зміни віросповідання також зазначався і в записках про шлюб. Так, у вищезазначеній метричній книзі в частині *"О бракосочетавшихся"* в записі від 11 лютого 1902 р. про нареченого було записано: *"Жених, города Чернигова мещанин Борис Михайлов (Михелев), а по крестному отцу Александров, сын Шнеер, православного вероисповедания новокрещенный еврей, первым браком, девятнадцати лет"* [11].

Окремо зупинимося на недоліках ведення метричних книг. Про один із них, а саме відсутність запису про народження, писав І.Павловський. З цим фактом зіткнулися, коли доводили дворянство. *"На первых порах дворянство встретило большое затруднение в отыскании метрик, требуемых для доказательства дворянства. И, действительно, достать их было нелегко. В отдаленное время, ни духовенство, ни жители Малороссии, читаем в протоколе, не имея в виду настоящих последствий, не заботилось, первое об исправном ведении книг, а последнее о записывании в оные детей своих, от чего большая часть метрических книг пожарами и прочими случаями, а не менее того, по небрежному хранению, истреблено, а в некоторых доселе остающихся верной записки рождающихся не оказывается. Закон разрешал метрики заменять исповедными записями, но и их не было"* [12].

У результаті аналізу метричних книг та указів, що видавалися духовними консисторіями з приводу перевірки записів у метричних книгах, було виявлено ще

ряд недоліків ведення метричних книг. Головними з них є: 1) книги велися дуже недбайливо, неохайно, в деяких приходах безграмотно, що є наслідком того, що ці книги переписуються не священиками чи псаломщиками, а якимись малограмотними писарями; 2) майже в усіх метричних книгах зустрічаються невчасні записи актів, що свідчить про те, що вони вносилися до книг не відразу після здійснення обряду, а через декілька днів; 3) також в метричних книгах є багато актів, не підписаних священиками через від'їзд їх в інші приходи, з чого випливає, що консисторська метрична книга та приходська ведуться не одночасно; 4) у деяких актах не вказані по батькові та прізвища батьків, деякі прізвища виправлені; 5) пропущені імена померлих та не вказані причини смерті [13].

При дослідженні родоводів на підставі метричних книг церков також необхідно враховувати і особливості їх створення та зберігання.

Згідно з пунктом 29 *“Прибавлений к Духовному регламенту”* 1722 р. один примірник метричної книги священик надсилав до відповідної духовної консисторії [14]. Звідси і назва - консисторський екземпляр. У консисторії ці метричні книги церков повіту за один рік брошурувалися в один фоліант, розмір якого залежав від кількості парафій на території повіту. Іноді ці книги поділялися на два томи, обсягом по 1000 і більше аркушів кожен. У консисторському екземплярі було менше виправлень, записи в них зроблені розбірливим почерком, за що іноді його називали *“біловою книгою”*. У деяких випадках консисторський екземпляр більш достовірний і повний, ніж парафіяльний. Адже виправлення та пропуски реєстрації, які встановлювалися церковним судом, записувалися в першу чергу в консисторський екземпляр і не завжди - в парафіяльний.

Метрична книга, яка велася в церкві та зберігалася безпосередньо в різниці, мала назву парафіяльного екземпляру. Записи в ній робив священик, диякон або причетник [15]. Парафіяльний примірник, який зберігався в церкві, мав іншу структуру. Він складався з метричних записів тільки однієї парафії за декілька років. Обсяг такої метричної книги найчастіше становить до 300 аркушів. На відміну від консисторського, цей примірник заповнювався не завжди охайно і мав багато виправлень.

Зустрічаються у фондах церков і чернетки метричних книг, які вели священики. Записи в них зроблені не завжди розбірливим почерком, із значною кількістю виправлень. Законодавством вести такі чорнові книги не передбачалось. Це була ініціатива самих священиків, які, вірогідно, після проведення обряду спочатку заносили відомості до цих книг, а потім переписували їх начисто в парафіяльний та консисторський екземпляри.

Про ще одну особливість ведення метричних книг необхідно знати при з'ясуванні джерельної бази генеалогічного дослідження. Це наявність за однаковий хронологічний період декількох метричних книг в одній парафії, що залежало від кількості священиків, які до 1802 р. вели свою окрему метричну книгу з *“половини приходу”*. Як правило, метричні книги двох клірів однієї церкви зшиті разом, але бувають випадки, коли вони розкидані по різних книгах. Іноді, у тому випадку, коли в одному населеному пункті будувалася нова церква, створювалася копія - вибірка з метричної книги старої церкви. До неї переписувалися всі записи про народження, шлюб та смерть парафіян за останні 20 років [16]. Отже, враховуючи особливості ведення метричних книг, дослідникам необхідно уважно вивчати описи фонду потрібної церкви.

Слід також зазначити, що для роботи з метричними книгами досліднику потрібні знання з палеографії, адже написані вони скорописом або почерком XVII-XIX ст.

Інформаційний потенціал метричних книг церков дає можливість досліджувати родоводи усіх верств українського суспільства з XVII ст. до 20-х років XX ст. Але, використовуючи їх для реконструкції родовету, необхідно враховувати зазначені вище особливості фіксації генеалогічної інформації та особливості ведення і зберігання метричних книг.

1. Див.: *Скочиляс І.* Запровадження метричних книг у Київській православній митрополії у другій половині XVII століття // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. - Вип. II. - Біла Церква, 2001. - С.77-87.

2. Див.: *Лобко Н.* Метричні книги церков як джерело генеалогічної інформації // III Міжнародний науковий конгрес українських істориків "Українська історична наука на шляху творчого поступу". Луцьк, 17-18 травня 2006 р.: Доповіді та повідомлення. - Луцьк, 2007 - С.232-237.

3. Держархів Сумської області, ф.744, оп.3, спр.12, арк.184зв.

4. Держархів Сумської області, ф.744, оп.3, спр.12, арк.106зв.

5. Держархів Сумської області, ф.743, оп.1, спр.93, арк.25зв.

6. Держархів Сумської області, ф.744, оп.1, спр.500, арк.167зв-168.

7. Держархів Сумської області, ф.1189, оп.1, спр.60, арк.235зв.

8. Держархів Сумської області, ф.744, оп.3, спр.12, арк.186зв.

9. Держархів Сумської області, ф.744, оп.3, спр.4, арк.253зв.

10. Див.: Держархів Сумської області, ф.960, оп.1, спр.157, арк.8-8зв.

11. Держархів Сумської області, ф.744, оп.3, спр.31, арк.165зв, 195зв.

12. *Павловский И.Ф.* К истории полтавского дворянства. 1802-1902 гг. Очерки по архивным данным. - Вип.1, Полтава, 1906. - С.37-38.

13. Див.: Держархів Сумської області, ф.960, оп.1, спр.169, арк.14-25.

14. Полное собрание законов Российской империи (Собрание 1-е). - Т.VI. - №4022. - С.707.

15. Полное собрание законов Российской империи (Собрание 1-е). - Т.XL. - №20266а. - С.14.

16. Держархів Донецької області, ф.364, оп.19, спр.2, 7, 13а.

Лобко Н.В. Особенности использования метрических книг церквей при проведении генеалогических исследований

В статье рассматриваются примеры нетипичных записей в метрических книгах церквей, а также особенности ведения и хранения метрических книг.

Lobko N.V. Particular the use of metric books churches during genealogical research

The article gives examples of atypical records in metric books churches and especially management and storage metric books.

Отримано 24.11.2011